

AGROBIZNES KORXONALARIDA MOLIYAVIY MENEJMENTNI TAKOMILLASHTIRISH

To'lanov Dilyorbek Ulug'bek o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti.

Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchi-stajyori

Mannobova Husnidabonu Arobiddin qizi

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti.

Iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ARTICLE INFO

Received: 17th October 2023

Accepted: 18th October 2023

Online: 19th October 2023

KALIT SO'ZLAR:

Korxonalar faoliyati, xorijiy investitsiyalar, zamonaviy marketing, moliyaviy munosabatlar, bankning krediti, lizing operatsiyalari, xo'jalik subyektlari, iqtisodiy ko'rsatkichlar.

ANNOTATSIYA:

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaga o'zining moliyaviy siyosati va ustuvor yo'nalishlarini mustaqil belgilash, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ko'lamini o'zining moddiy va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda kengaytirish, pirovardida, joriy va strategik vazifalarni oqilona bajarilishi natijasida, korxonaning moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlarini barqarorligini ta'minlashlari mumkin bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaga o'zining moliyaviy siyosati va ustuvor yo'nalishlarini mustaqil belgilash, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ko'lamini o'zining moddiy va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda kengaytirish, pirovardida, joriy va strategik vazifalarni oqilona bajarilishi natijasida, korxonaning moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlarini barqarorligini ta'minlashlari mumkin bo'ladi. Albatta, korxonalar moliyasini boshqarish, kapitalning tarkibi va qiymatini aniqlash, uzoq muddatli aktivlarni boshqarish, moliyalashtirish manbalarini jalb qilish, investitsion imkoniyatlarni baholash va izlash, qimmatli qog'ozlar emissiyasi, kapital qo'yilmalar budjetini ishlab chiqish, dividend siyosat, investitsion portfelni boshqarish, moliyaviy risklarni boshqarish, investitsion risklarni boshqarish, operatsion risklarni boshqarish, moliyaviy tashxis va nazorat, byudjetni tuzish va joriy faoliyatni rejalashtirish, foyda va xarajatni boshqarish, aylanma mablag'larni boshqarish, operatsion qarorlar qabul qilish, moliyaviy qarorlar qabul qilish, investitsion qarorlar qabul qilish siyosatidan hamda boshqaruv tizimining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularda moliyaviy

menejmentni tashkil etish yo'nalishlari va uning tatbiq etish sohalari belgilab olinadi.

Korxonalarda moliyaviy menejment tizimi bevosita moliyaviy menejmentning funksiyalari va amalga oshiradigan vazifalari, bajaradigan ishlariga bog'liq holda tashkil qilinadi.

Korxonalarda moliyaviy menejmentni tashkil etish jarayoni yoki ularning moliyasini boshqarish tizimi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmi yoki operatsiyalar ko'lamini, mulchilik shakli va faoliyat turining xilma-xilligiga bog'liq holda shunchalik murakkab tuzilishga ega bo'lishi mumkin.

Albatta, har bir korxonaning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda unda moliyaviy menejmentning o'rni, roli va tashkil qilish shartlari o'ziga mos holda farqlanadi. Korxonalarda moliyaviy menejment tizimini tashkil etishda xususan, moliyaviy resurslarni tashkil qilish va boshqa manbalar hisobiga moliyalashtirish shartlari, ularni taqsimlash usuli (metodi) va yo'nalishlari, asosan quyidagi jihatlarga bog'liq holda farqlanishi mumkin bo'ladi: xo'jalik-moliyaviy faoliyatining ko'lamini yoki hajmi; korxonalar rivojlanish siklining bosqichlari; biznesni yuritishning tashkiliy-huquqiy shakllari va boshqalar.

Amalga oshiriladigan faoliyat ko'lamini (ishlab chiqarilgan va realizatsiya qilingan mahsulotlar hajmi, kapital qo'yilmalar, ishchi xodimlar soni va shu kabilar) inobatga olingan holda korxonalarni quyidagi uch guruhga ajratish mumkin: yirik, o'rta va kichik. Korxonalarning ushbu guruhning qay biriga mansubligi hamda ularning hajmi, bevosita moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojining miqdori va moliyaviy faoliyat turlarining xilma-xilligi ham, moliyaviy boshqaruvning amalga oshirish tizimini tashkil qilishga, hamda uning ixtisoslashtirish darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi, ya'ni korxonalarning hajmiy nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ularda moliyaviy boshqaruv tizimi va funksiyalari, moliyaviy operatsiyalar turlari va ishlab chiqarish faoliyatini yo'lga qo'yish uchun kerakli moliyaviy resurslarning miqdori belgilanadi.

Korxonalar o'zlarining butun faoliyati davomida bir qancha taraqqiyot jarayonlari yoki rivojlanish bosqichlarini bosib o'tadi. Rivojlanishning yoki taraqqiy etishning ushbu bosqichlarini falsafiy nuqtai nazardan insonning tug'ilgandan to keksalikkacha bo'lgan davr hayotiy bosqichlariga ham qiyoslasa bo'ladi. Korxonalar hayotiy siklining rivojlanish bosqichlarini quyidagicha ajratish mumkin: «tug'ilish», «ulg'ayish», «mustaqil davri», «keksayish».

Korxonalarning har bir rivojlanish bosqichida ular faoliyatlarini

Korxonalarining har bir rivojlanish bosqichida ular faoliyatlarini moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyoji, kapitalni jalb qilish imkoniyatlari, amalga oshirilayotgan faoliyatlarida yoki operatsiyalarida risklarni darajalari, moliyaviy munosabatlarda ishtirokchi subyektlarning soni, investitsion faoliyatlarni amalga oshirish imkoniyatlari, budjet va boshqa moliya muassasalari oldidagi majburiyatlari, ularning moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari va boshqalar turlicha bo'ladi.

Korxonalarining dastlabki «tug'ilish», «ulg'ayish» bosqichlarida ularda moliyaviy resurslarga bo'lgan talab darajasi nisbatan yuqori bo'ladi. Bunday turdagi korxonalar moliyaviy mablag'larni jalb qilish borasida agressiv moliyaviy siyosatni amalga oshiradilar, olingan daromadlarni barchasini xo'jalik faoliyatini reinvestitsiyalashga yo'naltirishi yoki uning ko'p qismini qaytadan biznesga sarflashlari mumkin bo'ladi.

Korxonalarining dastlabki rivojlanishi davrida bunday holatlarning kuzatilishi tabiiy hisoblanadi, chunki ular kelgusida o'zlarining moliyaviy imkoniyatlarini mustahkamlash va to'lovga qobillik ko'rsatkichlarini oshirish, istiqboldagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish uchun moliyaviy zamin yaratishga asosiy e'tiborni qaratadi. Bunday holatlarni korxonalarining keyingi («mustaqil davri», «keksayish») rivojlanish davrlarida kuzatadigan bo'lsak, ularning moliyaviy resurslarga bo'lgan talab darajasi ma'lum ma'noda muvofiqlashadi, olingan daromadlar nafaqat xo'jalik faoliyatni qayta moliyalash va tartibga solishga yo'naltiriladi balki turli investitsion loyihalarni amalga oshirish, faoliyat turlarini diversifikatsiyalash va boshqa operatsiyalarni amalga oshirishga sarflanadi hamda ushbu jarayonlarni moliyalashtirishning aksariyat qismi o'z manbalari hisobiga ta'minlanadi.

Korxonalar moliyasini yanada samarali boshqarish va tashkil qilish, ularda moliyaviy menejment tizimini to'g'ri yo'lga qo'yishning asosiy talablaridan biri ham, korxonalarining har bir rivojlanish bosqichini asosiy jihatlari, xususiyatlarini hisobga olish va mukammal o'rganish hisoblanadi. Korxonalarda moliyaviy menejmentni tashkil etishda yana bir asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihat ularning tashkiliy-huquqiy shakllari hisoblanadi. Bizga ma'lumki, korxonalarining xo'jalik faoliyati yoki tadbirkorlik faoliyat ma'lum bir tashkiliy-huquqiy shaklga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Xorijiy va milliy amaliyotdagi mavjud barcha korxonalarining mulkchilik va tashkiliy shakllari hamda biznesni yuritishning turli xil ko'rinishlari mavjud, ularda ushbu jarayonlarni amalga oshirish tizimi, mulkiy egalik qilish va javobgarlik darajalari hamda boshqa jihatlari farqlansada, lekin

ularning barchasi quyidagilardan biriga taalluqli bo'lishi mumkin: yakka, yoki shaxsiy egalik (sole proprietorship); sheriklik, yoki hamkorlik (partnership); yoki aksiyadorlik jamiyati, yoki korporatsiya (corporation).

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar o'zlarining moliyaviy siyosatidan kelib chiqqan holda ularning qanday tashkiliy-huquqiy shaklda faoliyat olib borishlarini belgilaydi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, tadbirkorlik faoliyatini yuritishning yuridik shakllari o'rtasidagi asosiy farqlar quyidagilar hisoblanadi: daromadlarning taqsimlanishi; majburiyatlar bo'yicha javobgarlik; risklarning taqsimlanishi; tadbirkorlik faoliyati yoki xo'jalik faoliyatini nazorat qilish; mulkiy huquqlarni boshqa tomonga o'tkazish; moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatlari. Shaxsiy egalik, o'z nomidan kelib chiqqan holda, bir kishining shaxsiy mulkka egaligi hisoblanadi. Bunday firma, korxonalarining aktivlari majburiyatlari va daromadlari uning egasini aktivlari, majburiyatlari va daromadlari hisoblanadi. Moliyalashtirish firma egasining o'z mablag'lari hisobiga yoki uchinchi shaxsdan olingan qarz (zaym) mablag'lari hisobiga amalga oshirilishi mumkin.

Firma, korxonaning egasi barcha majburiyatlari bo'yicha shaxsan o'zi, mavjud moliyaviy va moddiy resurslari, mulklari orqali javob beradi, faoliyat natijasida ko'rilishi mumkin bo'lgan zarar tavakkalchiligini o'z zimmasiga oladi, ya'ni uning javobgarlik darajasi chegaralanmagan. Hamkorlik asosida tashkiliy tuzilishga ega korxonalar shaxsiy egalik shakliga asoslangan korxonalaridan, ularda mulkdorlarning ya'ni korxonaga egalarning son jihatdan ko'pligi bilan farqlanadi. Sherikchilikni moliyalashtirish jarayoni sheriklarning o'z mablag'lari hisobiga yoki qarz mablag'lar hisobiga amalga oshiriladi.

«Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonunga asosan, Ustav fondi jamiyatning aksiyadorlarga nisbatan majburiyatlarini tasdiqlovchi muayyan miqdordagi aksiyalarga 30 taqsimlangan xo'jalik yurituvchi subyekt aksiyadorlik jamiyati deb hisoblanadi. Jamiyat qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan faoliyatning har qanday turlarini amalga oshirish chog'ida huquqlarga ega bo'ladi va majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi. Jamiyat yuridik shaxs hisoblanadi va o'zining mustaqil balansida hisobga olinadigan alohida mol-mulkiga ega bo'ladi, o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarni olishi hamda amalga oshirishi, zimmasiga majburiyatlar olishi, sudda da'vogar va javobgar bo'lishi mumkin. Jamiyat o'z majburiyatlari yuzasidan o'ziga tegishli barcha mol-mulki bilan javobgar bo'ladi.

Aksiyadorlar jamiyatning majburiyatlari yuzasidan javobgar bo'lmaydilar

va uning faoliyati bilan bog'liq ziyonlarni o'zlariga tegishli aksiyalar qiymati doirasida to'laydilar. Aksiyalar haqining hammasini to'lamagan aksiyadorlar jamiyat majburiyatlari yuzasidan o'zlariga tegishli aksiyalar qiymatining to'lanmagan qismi doirasida solidar javobgar bo'ladilar. Jamiyat o'z aksiyadorlarining majburiyatlari yuzasidan javobgar bo'lmaydi.

Agar jamiyatning nochorligi (bankrotligi) jamiyat uchun majburiy ko'rsatmalarni berish huquqiga ega bo'lgan aksiyador sifatidagi shaxsning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari tufayli vujudga keltirilgan bo'lsa, mazkur aksiyador zimmasiga jamiyatning mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik yuklatilishi mumkin.

Aksiyadorlik jamiyatining ustavida tegishli huquq nazarda tutilgan taqdirdagina, aksiyador majburiy ko'rsatma berish huquqiga ega bo'ladi. Jamiyat uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan aksiyador jamiyatning muayyan harakatni amalga oshirishi oqibatida nochor (bankrot) bo'lib qolishini oldindan bilib, o'z huquqidan uning ana shunday harakatni amalga oshirishini ko'zlab foydalangan holdagina jamiyatning nochorligi (bankrotligi) aksiyadorning harakatlari tufayli vujudga keltirilgan deb hisoblanadi. Davlat va uning organlari jamiyat o'z zimmasiga olgan majburiyatlar yuzasidan javobgar bo'lmaydilar, shuningdek, jamiyat ham davlat va uning organlari olgan majburiyatlar yuzasidan javobgar bo'lmaydi.

Mamlakatimizda bozor munosabatlari sharoitida, korxonalarda moliyaviy menejment tizimini oqilona tashkil etish va takomillashtirish, korxonalar faoliyatiga ta'sir etuvchi barcha omillarni inobatga olgan holda ustuvor yo'nalishlarni belgilash, istiqbolda strategik maqsadlarga og'ishmay erishish kabilar ko'p jihatdan moliyaviy menejerning yoki korxonalar moliyaviy faoliyatini boshqarishda mas'ul xodimlarning vazifalari va majburiyatlarini aniqlab olishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi preidentining 2016 yil 2 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4861-sonli farmoni.
2. Yuldasheva, S., & Po'latova, O. (2023). O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 2(10), 55–57. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdit/article/view/11574>

3. Yuldasheva Shaxnoza, Po'latova Odina. (2023). DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN UZBEKISTAN. DEVELOPMENT AND INNOVATIONS IN SCIENCE, 2(3), 103–106.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7778314>

4. Yuldasheva Shaxnoza, Olimjonova Farogat. (2023). AGRICULTURAL DEVELOPMENT POTENTIAL. INNOVATIVE RESEARCH IN SCIENCE, 2(3), 66–70. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7778308>

5. Yuldasheva Shahnoza, Faxriddinova Dilobar. (2023). ORGANIZING NEW TOURISM DESTINATIONS IN UZBEKISTAN. INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY, 3(2), 182–184. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7683651>

6. Yuldasheva Shahnoza, Faxriddinova Dilobar. (2023). THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF DETERMINING THE EFFICIENCY OF COTTON RAW PRODUCTION. INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY, 3(2), 58–61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7620997>

7. Yuldasheva Shaxnoza, Ismatova Nigora. (2023). IMPROVING THE STATE SUPPORT SYSTEM OF THE COTTON NETWORK. SOLUTION OF SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT AND ECONOMY, 2(2), 187–191. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7676504>